

Doušková Alena

Prof. PaedDr.,PhD.

Kováčová Zuzana

Mgr.,PhD.

Ivanová Ivana

Mgr.,PhD.

Katedra elementárnej a predškolskej pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

Súčasný školský systém kladie veľký dôraz na kvalitu vzdelávania, ktoré by sa malo vykonávať v priaznivom prostredí. V tejto súvislosti sa otázka disciplíny v triede a riadení v triede stala veľmi aktuálnou aj v našom edukačnom prostredí, pretože problematika disciplinovanosti (disciplíny, nedisciplinovanosti) a s ňou súvisiace negatívne správanie žiakov v triede sa spolu s inými otázkami, ako je sociálny status učiteľov alebo finančné odmeny za ich prácu, stala jednou z vážnych otázok, s ktorými sa učitelia musia v mnohých krajinách zaoberať. Druhá časť nášho výskumného projektu VEGA č. 1/0223/16 bola zameraná na implementáciu procesu výberu programu pre riadenie učebnej disciplíny vhodnej pre našu krajinu. Tento článok sa zaoberá preventívnymi programami ako spôsobom optimalizácie disciplíny v triede.

Kľúčové slová: disciplína v triede, preventívne programy, základná škola, manažment triedy

The school of today puts a great emphasis on the quality of education that should be carried out in a favourable climate. In this context, the question of discipline in the classroom and classroom management have become extremely topical. The question of discipline/indiscipline and mainly the negative behaviour of pupils in the classroom have become, besides other issues like the teachers' social status or financial rewards for their work, one of the severe issues which teachers have to deal with in many countries. The second part of our research project VEGA No. 1/0223/16 was focused on implementing the programme selection process for managing classroom discipline suitable for our country. This article deals about preventive programs as a way to optimise classroom discipline.

Key words: classroom discipline, preventive programs, primary school, classroom management

УДК 371.212:37.062.1

PREVENTÍVNE PROGRAMY AKO MOŽNOSŤ RIADENIA DISCIPLÍNY V PRIMÁRNEJ ŠKOLE

PREVENTIVE PROGRAMS AS A POSSIBILITY TO MANAGE DISCIPLINE IN PRIMARY SCHOOL

Úvod. Učenie v priaznivej klíme vedie k zvyšovaniu úrovne vzdelávacích výsledkov, rozvoju personálnych a sociálnych kvalít žiakov. V tejto súvislosti je aktuálna otázka disciplíny v triede a jej riadenie natolko, že sa jej v rôznych krajinách vo svete venuje pozornosť nielen v školskom prostredí a v edukačnom procese, ale dostáva sa aj do pozornosti médií a verejnosti.

Otázka disciplinovanosti/nedisciplinovanosti a najmä negatívne správanie sa žiakov v triede sa tak dostáva medzi také závažné problémy, ktoré trápia učiteľov v mnohých krajinách, ako je sociálny status, či finančné ohodnotenie ich práce. Čiliaková a kol. [1] v tejto súvislosti spomína výskumy negatívnych a agresívnych prejavov žiakov v krajinách ako

Veľká Británia, Česká republika a napokon aj Slovensko. Jeden z posledných výskumov (Niklová, Šajgalová) v tejto oblasti sa na Slovensku uskutočnil v roku 2016 [2] a z jeho výsledkov vyplýva, že žiacke agresívne/negatívne správanie je serióznym edukačným problémom, ktorý nielenže narúša vzdelávací proces, ale aj funkčnosť celej triedy. Niklová a Šajgalová okrem iného zistili vo svojom výskume výskytu agresívneho správania žiakov na vzorke 232 učiteľov základných škôl v dvoch vybraných krajoch Slovenska, že takmer štvrtina učiteľov s pedagogickou praxou medzi 6-10 rokov už mala skúsenosť s agresívnym správaním žiakov voči svojej osobe. Nežiaduce žiacke správanie má veľký vplyv na celkovú klímu v triede. Disciplína, jej riadenie a udržanie je často aj v slovenských školách problémom, s ktorým sa stretávajú učitelia takmer denne a veľmi často aj práve z tohto dôvodu zlyhá inak dobre pripravená vyučovacia aktivita a zreteľne vidieť, že v školách absentuje dlhodobé a riadené vedenie žiakov k disciplíne a sebadisciplíne [1]. Aj z výskumného šetrenia TALIS, ktoré sa venovalo discipline v triede [3] vyplynulo, že Slovensko je tiež jednou z krajín, v ktorých je veľmi úzky vzťah medzi podielom skutočného vyučovania a disciplínou v triede a že teda aj slovenské školské prostredie má problém, ktorý súvisí s disciplínou v triede a strategickým manažmentom riadenia výučby. Vplyvom rušivého správania a nedostatku (seba)disciplíny dochádza počas vyučovacej hodiny k časovej strate a klesá tak efektivita výučby. Hľadanie, nachádzanie a využívanie vhodných preventívnych programov a intervenčných opatrení môže učiteľov pomôcť nielen s disciplínou v triede, ale aj s celkovým manažmentom triedy, s efektívnejším riadením a výučbou. Pri utváraní disciplíny v triede učiteľ vychádza z poznania rôznych teórií rozvoja osobnosti a s nimi spojených teórií disciplíny. Teórie disciplíny, ktoré sú východiskom pre modely a programy riadenia disciplíny môžeme rozdeliť na tri základné skupiny:

- Teórie riadenia rozvoja (ako výsledku vonkajších podmienok a vplyvov)
- Teórie nedirektívnej intervencie (ako výsledku rozvoja na základe vnútorných potenciálov)
- Teórie vedenia v rozvoji (ten je založený na interakcii vnútorných a vonkajších podmienok)

Nejestvuje však taký program, ktorý by komplexne pokryl problematiku správania sa žiakov na primárnom stupni. Výskumný tím pod vedením prof. Aleny Douškovéj sa preto snaží riešiť otázky a problematiku riadenia disciplíny v triede v rámci projektu VEGA 1/0223/16 Riadenie disciplíny v triede na primárnom stupni školy. V ňom sa prostredníctvom komparácie slovenských a európskych prístupov k stratégiám zvládania negatívnych situácií v škole snaží vytvoriť, overiť a evalvovať optimálny model riadenia disciplíny, ktorý by bol zameraný na eliminovanie nežiaduceho správania sa žiakov v škole a v triede. Z výskumných zistení realizovaných v prvej fáze projektu vyplynulo, že medzi najčastejšie intervencie učiteľa na nežiaduce správanie sa žiakov patrí napomenutie, pripomenutie pravidiel, pomoc, gesto, zopakovanie pokynov, motivácia, ignorácia nevhodného správania, otázka, pokarhanie a úloha navyše. Priemerný výskyt intervencií v slovenskej vzorke rozdeľujeme na intervencie represívne (napomenutie, pokarhanie...) a proaktívne (pripomenutie pravidiel, pomoc, gesto...). Slovenskí učitelia pomerne rovnomerne využívajú aj proaktívne aj represívne spôsoby na elimináciu nevhodného správania sa žiakov v triede. Tieto zistenia boli pre nás ukazovateľom stavu a zároveň základnými kritériami pri hľadaní optimálneho modelu riadenia disciplíny [4].

Preventívno-intervenčné programy riadenia disciplíny v triede pre potreby učiteľov primárnej školy.

Ani jeden z jestvujúcich programov na riadenie triedy a disciplíny nepokryje svojím zameraním všetky problémy, vyplývajúce z nežiaduceho správania sa žiakov v triede. Je preto potrebné hľadať také programy, ktoré sa venujú najdôležitejším otázkam disciplíny, primárne zamerané na prevenciu a využiteľné pre náš kontext. Freiberg [5], riaditeľ výskumu pre program celoškolského riadenia *Consistency Management and Cooperative Discipline*® z University of Houston vo svojej publikácii *Handbook of Classroom Management* popísal náročný výberový proces 40 z viac ako 800 existujúcich výskumných programov, ktoré majú potenciál riešenia problémov s disciplínou v školskom prostredí. Programy sa vzťahujú najmä na témy ako prekročenie disciplíny (dôraz na učenie a sebaovládanie sa žiakov, to znamená na kontrolu svojich vlastných emócií a správania), prepojenosť v rámci školy (spôsoby, vďaka ktorým môžu učitelia a ďalší dospelí v škole zapojiť väčšiu časť žiakov do každodenných aktivít školy a triedy), sociálno-emocionálny dôraz (konceptie podporené konkrétnymi stratégiami s cieľom zapojiť časť detí a mládeže, ktorá sa zdá byť ignorovaná, do tlače pre akademikov), starostlivosť a dôvera (hlavný alebo vedľajší prvok 28 programov z celkového počtu 40). Pri výbere programov sa Freiberg [5] so svojím kolektívom opieral o týchto 7 kritérií:

1. Program schválila aspoň 1 zo 14 organizácií alebo skupín
2. Väčšina programu sa týkala prevencie alebo zásahov proti problémom s disciplínou v školskom prostredí, ako napr. vyrušovanie v triede, asociálne/agresívne správanie, vyhodenie zo školy a školské násilie. Pri zaradení programov sme zvažili aj to, či podporovali nasledovné: pozitívne spoločenské zručnosti, schopnosť riešiť konflikty, miera participácie na chode triedy a pozitívna atmosféra v škole/triede.
3. Program sa týka školy úplne alebo čiastočne. Programy zamerané na komunitu, rodinu a mimoškolské aktivity neboli zaradené, hoci niektoré ich pozitívne vplyvy možno nájsť aj v školách a triedach.
4. Program v sebe zahŕňa školské alebo triedne pokyny, aktivity/zásahy počas vyučovacieho dňa alebo je súčasťou systému riadenia disciplíny danej školy.
5. Cieľovou populáciou sú študenti od 3 do 18 rokov
6. Program je schopný poskytnúť školám školenia alebo učebné materiály.
7. Tvorca programu vyplnil a odovzdal šesťstranový dotazník autorov o danom programe.

Pri výbere programov založených na výskume a zameraných na prevenciu a riešenie problémov disciplíny v našom školskom prostredí sme museli brať do úvahy okrem iného aj zameranie na primárnu prevenciu, na základnú populáciu žiakov vo veku 6-9 rokov, teda na žiakov primárneho stupňa školy vo všetkých typoch škôl (mestské, prímestské, vidiecke školy). Ďalej sme mali na zreteli aj socio-ekonomický status krajiny, či možnosť a potrebu zapojenia rodičov a iných dospelých osôb do programu na úrovni triednych, ale aj školských stretnutí. Nemenej dôležité bolo aj trvanie samotného programu a potreba školenia učiteľov, či dostupnosť metodického materiálu na jeho použitie v školskej praxi. Vo svojom výskume sme sa opierali o výsledky výskumov v rámci projektu APVV-0713-12 Implementácia kurikulárnej reformy v základných školách v Slovenskej republike [6], [8], ktorý priniesol okrem iného aj poznatok, že disciplína v triede je jeden zo závažných problémov vyskytujúcich sa v edukačnom prostredí školy. Ďalej sme sa opierali o reformné dokumenty Štátny vzdelávací program pre primárne vzdelávanie (2008, 2015) a takisto o potreby učiteľov a škôl, ktoré vyplynuli zo zisťovania v prvej fáze nášho výskumu v rámci projektu

VEGA 1/0223/16 Riadenie disciplíny v triede na primárnom stupni školy. Museli sme si tiež odpovedať aj na otázky, medzi ktoré patrili napr. Aké problémy sa snažia učitelia riešiť a čo vnímajú ako hlavnú príčinu týchto problémov? Ako je škola pripravená na zmenu?

Z programov vybraných Freibergom [5] boli vyselektované dve skupiny programov, a to programy na riadenie triedy a programy na riadenie disciplíny v triede. Na základe dôslednej selekcie sme sa rozhodli pre aplikáciu a overovanie dvoch programov na riadenie triedy a dvoch programov na riadenie disciplíny v triede.

Programy na riadenie triedy.

Program Classroom Organisation and Management Organizácia a riadenie triedy – je program, ktorý sa zaoberá organizovaním triedy, plánovaním, určovaním pravidiel v triede, riadením práce žiaka, udržiavaním jeho dobrého správania, plánovaním, organizovaním, vykonávaním pokynov a zachovaním aktivity. [5]

Program Responsive Classroom Citlivá trieda – je program, ktorý sa venuje stratégiám pre sociálne a akademické učenie, lepšej školskej klíme, spôsobom učenia, sociálnym interakciám a rozvoju sociálnych zručností, ako je napr. kooperácia, zodpovednosť, empatia, sebakontrola. Súčasťou tohto programu sú pravidelné ranné stretnutia, riadené objavovanie, akademické rozhodnutia, triedna a rodinná komunikácia a s ňou súvisiace poznanie rodín a ich participácia na výchovno-vzdelávacom procese v škole.

Programy na riadenie disciplíny v triede.

Sú to programy, ktoré obsahujú techniky na modifikáciu nevhodného správania za účelom udržania disciplíny v triede a na obmedzenie rušivého správania. Z dostupných programov sme vyselektovali program s názvom *Hra pre dobré správanie*, ktorú sme na základe výskumnej analýzy súčasného stavu doma a v zahraničí obohatili o prvky holandského kurikula a program The Think Time. Systém pozitívnych odmien sme na základe dotazovania slovenských učiteľov primárneho vzdelávania modifikovali pre použitie v prostredí slovenských škôl. Metodický manuál zverejnený na *Ohio - Department of Education* (<http://education.ohio.gov/>) sme preložili a upravili tak, aby slúžil slovenským učiteľom primárneho vzdelávania. Tieto dva špecifické programy zahŕňajú techniky modifikácie správania pre udržanie poriadku a obmedzenia rušivého správania [7].

Hra pre dobré správanie – The Good Behavior Game (GBG) je primárne zameraná na prevenciu nežiaduceho správania v triede, intervenčné prvky riešia reakcie žiakov na vzniknuté problémy. Tento program je vyvinutý pre žiakov prvého stupňa základnej školy (1. a 2. ročník) a vyžaduje si účasť každého žiaka v triede. GBG zahŕňa triedne schôdzky týkajúce sa triedneho manažmentu a riešenia disciplinárnych problémov, upevňuje školské pravidlá na úrovni triedy. Zameriava sa celkovo na riadenie triedy pričom zahŕňa aj systém triedneho manažmentu, poskytuje nástroje na riadenie správania, ponúka konkrétne školenie a stratégie ako integrovať program do života v triede. Triedne stretnutia, ktorých sa môžu zúčastniť aj rodičia, sa konajú za účelom diskutovania o problémoch súvisiacich s akademickými, sociálnymi a behaviorálnymi cieľmi. Frekvencia implementácie je 10 minút trikrát týždenne až po 30-45 minút päť krát týždenne, celkové trvanie programu je jeden rok. Vývojoví pracovníci však uvádzajú, že frekvencia a trvanie implementácie programu sú flexibilné, aby sa prispôbili potrebám triedy.

Podstata a charakter programu:

- tímová práca žiakov
- zodpovednosť žiaka za skupinu

–odlišovanie vhodného a nevhodného správania (na základe označovania rušivého správania na tabuli učiteľom sa nevhodné správanie trestá)

–systém odmien – odmeny sa menia v čase realizácie programu od konkrétnych, hmatateľných až po abstraktné, nehmatateľné odmeny (odmeny sú vytipované na základe dotazovania učiteľov a žiakov podľa toho, čo sami považujú za odmenu a trest)

–timing - variabilná dĺžka hry, ktorá sa časom zvyšuje, až po začiatok hry bez upozornenia učiteľom – potrebná je sústavná kontrola vlastného správania sa žiakmi

–spôsob vyhodnocovania – pravidelne sa hodnotí práca každej skupiny

– účinný prostriedok pre zvýšenie rýchlosti vypracovania úloh, zlepšenie správania sa

–zniženie rušivého správania sa žiakov v triede

V čase procese trvania hry sa pozorovaním kontrolujú nevhodné prejavy správania sa žiakov v čase, kedy žiaci nevedia, že sa hrajú. Ich prejavy sa zaznamenávajú do pripravených pozorovacích hárkov. Na základe použitia tejto stratégie sa predpokladá menej agresívne správanie a menej nežiaducich prejavov žiakov.

Program *The Think Time*® – *Čas na premýšľanie* (<http://www.soprislearning.com/>) je zameraný na riadenie disciplíny obsahujúci techniku riešenia rušivého správania na základných školách a triedach (1. až 6. ročník). Podstata a charakter programu:

–reštrukturalizácia školskej kultúry

–upevňovanie pravidiel školy na úrovni triedy

–spolupráca všetkých pedagogických zamestnancov a ich školenie.

–používa sa v prípade, že žiak neposlúchne požiadavku učiteľa

–získanie sebadisciplíny pobytom v Think Time zóne v rámci triedy

Pokiaľ je žiak v Think Time zóne, zapiše príčinu a tiež správanie potrebné pri návrate. Táto stratégia podľa Nelson, Martella & Galand (In Freiberg [5]) znižuje až o 70 % správanie vyžadujúce administratívne zásahy, akým je vylúčenie zo skupiny.

Keďže hlbšie skúmanie problematiky ukázalo, že na Slovensku prevláda tzv. represívne napomenutie (bližšie pozri Čiliaková [1], Doušková [4], Ivanová [7]), ako už bolo spomenuté, obohatili sme vyššie spomenuté stratégie o prvky holandského pozitívneho kurikula – pozitívnu intervenciu a podporu vhodného správania sa žiakov. Ide o tieto stratégie:

Časovač - je viditeľne umiestnený v triede a žiaci na ňom vidia, koľko majú času na splnenie úlohy a sami si rozložia sily a riadia čas.

Semafor – učiteľka na ňom učiteľka prepína farby podľa potreby. Ak svieti červená, pracuje sa v tichosti, ak oranžová farba, žiaci môžu šepkať a ak zelená farba, môže sa rozprávať, ale nie kričať. Vedľa semafora musí byť umiestnený manuál, ktorý vysvetľuje, čo znamenajú farby a ako sa majú žiaci správať, aby neporušili pravidlo.

Kocka spolupráce – má ju na lavici každý žiak a použije ju podľa potreby. Na kocke sú piktogramy, ktoré znamenajú nasledovné: červená včielka – pracujem usilovne ako včielka, prosím, nevyrušujte ma; zelená včielka – pracujem usilovne ako včielka a prácu už mám hotovú, môžem pomôcť ostatným; ? – mám otázku, ale dokážem pokračovať v práci ďalej; ! – nedokážem pokračovať v rozpracovanej práci, pokračujem v inej práci. Na každej lavici je manuál, ktorý vysvetľuje význam jednotlivých piktogramov.

Znamenie rukou – zdvihne ruku ten, kto je pripravený počúvať

Triedne schôdzky – počas nich sa rieši výlučne správanie žiakov a organizačné záležitosti.

Aby takto pripravený program zvládli aj učitelia primárnych škôl, pripravili sme pre nich a dali sme certifikovať aktualizáciu vzdelávania pre učiteľov primárneho stupňa základnej školy so zameraním na riadenie disciplíny v triedach a na výchovu k sebakontrolu [4].

Záver. V druhej časti nášho výskumu VEGA č. 1/0223/16 sme realizovali výberový proces z programov pre riadenie disciplíny v triede, ktoré by boli vhodné pre podmienky slovenských škôl. Jerome Freiberg (2006) realizoval namáhavý výberový proces 40 z viac ako 800 existujúcich programov sľubujúcich zlepšenie v oblasti disciplíny a riadenia triedy s ohľadom na elimináciu negatívnych foriem správania sa detí a mládeže. Na základe predchádzajúcich výskumov v slovenskom edukačnom prostredí (APVV-0713-12 a VEGA 1/0223/16) a dotazovania potrieb slovenských učiteľov sme z týchto 40 programov vyseletovali štyri najvhodnejšie programy pre podmienky slovenských škôl: *Hra pre dobré správanie*, *Organizácia a riadenie triedy*, *Citlivá trieda* a *Čas na premýšľanie*. Z nich sme následne aplikáciou na podmienky slovenského edukačného prostredia určili program *Hra pre dobré správanie* a stratégiu *The think time* a modifikovali sme ich pre podmienky slovenskej školy. Zároveň sme ich obohatili o *systém spolupracujúceho učenia* - prvky holandského pozitívneho kurikula: semafor, kocka spolupráce, časovač a znamenie rukou a *systém pozitívnej stimulácie*. Následne sme pripravili vzdelávací program kontinuálneho vzdelávania pre učiteľov s názvom *Riadenie disciplíny v triedach základnej školy a výchova k sebakontrolu*, ktorý bol akreditovaný slovenským ministerstvom školstva a následne bude prebiehať jeho prvá fáza – vzdelávanie učiteľov v oblasti profesijných kompetencií potrebných na riadenie triedy. Po skončení vzdelávania učiteľov bude prebiehať experimentálne overovanie programu priamo vo vybraných školách, na ktorých budú vyškolení učitelia implementovať nami vybrané a špecifikované programy na riešenie disciplíny v triedach primárneho stupňa základnej školy.

Literatúra:

1. Čiliaková, R., Doušková, A., Ivanová, I., 2016. *Classroom Discipline Problems from the Teacher Point of View*. 3rd International multidisciplinary scientific conference on social sciences & arts SGEM 2016, Bulgaria, vol.3, 109-116, 2016.
2. Niklová, M., Šajgalová, M. 2016. *Pupils' Aggressive Behaviour Towards Teachers*. The New Educational Review. Vol. 46/2016, 104-115.
3. Koršňáková, P.K., Kováčová J. 2008. *Prax učiteľov slovenských škôl na nižšom sekundárnom stupni z pohľadu medzinárodného výskumu OECD TALIS 2008*. Národná správa. Bratislava. NÚCEM, 2010.
4. Doušková, A., Čiliaková, R., Ivanová, I. 2016. *Aktuálne otázky riadenia disciplíny v triede na primárnom stupni školy*. In: ACTA UNIVERSITATIS MATHAEI BELII. Zborník vedeckovýskumných prác č. 16. UMB, Banská Bystrica, 2016, 103-115.
5. Freiberg, J. 2006. *Research-Based Programs for Preventing and Solving Discipline Problems*. In: Evertson, C.M. – Weinstein, C.S. 2006. *Handbook of Classroom Management. Research, Practise and Contemporary Issues*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers. 2006, 735-787.
6. Porubský, Š., Wolhuter, Ch. et al. 2016. *Premeny školského kurikula (slovenská a česká skúsenosť)*. UMB. Banská Bystrica, Belianum, 2016.
7. Ivanová, I. 2015. *Kvalita výučby a riadenie disciplíny v triede*. Dizertačná práca, konzultant Doušková Alena, Banská Bystrica, PF UMB, 2015.
8. Porubský, Š., Kosová, B. et al. 2016. *KURIKULUM ZÁKLADNEJ ŠKOLY OČAMI UČITEĽOV (empirické zistenia)*. UMB, Banská Bystrica, Belianum, 2016